

JÁNOSI ZOLTÁN

„Siratlak, délceg fenség”

Federico García Lorca és a spanyol világ – Nagy László műfordításaiban

z első kihívás Nagy László számára García Lorca életművéből nem kisebb feladat, mint a *Torreádorsirató* lefordítása volt. A mű átültetésére (amit András László és Somlyó György fordításaiban a magyar költő már ismert) 1961-ben Tolnai Gábor kérte fel a művészt. Azért kísérte meg Nagy Lászlót is bevonni a spanyol költő fordítói közé, mert jól látta meg: „költészetében – a ’40-es évektől származó verseiben is – felfedezhetők olyan vonások, képek, hasonlatok, a költői képzeletnek afféle sajátosságai, melyek Lorca műveinek ismerete előtt, kettejük módszerének rokonságára utalnak.”¹

„1961 májusában történhetett. Ezzel fordultam a költőhöz: – Nem fordítanád le a század egyik legszebb versét? (...) – Melyik az? – Lorca *Siratóéneke* – válaszolom. Kérdésemet nem várt felelet követte: – Adj spanyol szöveget, megpróbálom.”² A mű magyarra ültetésével (Benyhe János nyersfordítása alapján) Nagy László mindössze két hét alatt készült el. Munkájában folklór-tájékozottságán túl az is segítette, hogy „az alárendelt mondatokat jelzős szerkezetté alakító magyar nyelv s általában képekben gondolkozó magyar jól adja vissza Lorca képz gazdag világát.”³ A letisztázott példányt bevitte a szerkesztőségbe, és ott Tolnai Gábor s a szomszéd szobából összeverődött kisebb csoport jelenlétében olvasta fel. A páratlan hatás földézésére ismét Tolnai Gábor emlékezete hívható meg tanúnak. „Néhány másodperc elteltével – a várakozó csendben – felhangzott a költemény első sora, ami spanyolul a lélekharang kondulását idézi. »A las cinco de la tarde.« [...] Magyarul [...] ugyancsak a temetési menetet kísérő harangkongást zengi a muzsikája: »Délután öt órakor.« Majd a nyomába épülő sorok:

Eran las cinco en punto de la tarde.
Un niño trajo la blanca sábana
A las cinco de la tarde.
Una espuerta de cal ya prevenida
A las cinco de la tarde.
Lo demás era muerte y sólo muerte
A las cinco de la tarde.

Pontosan délután öt óra volt.
A fehér gyolcslepedőt gyermek hozta
délután öt órakor.
Gyékénykosárban már ott állt a mész is
délután öt órakor.
Aztán halál – a halál létezett csak
délután öt órakor.

A spanyol vers intonálásának bravúros visszaadása és a magyar költő puritán, mégis zengő felolvasóstílusa nyomán a remekművek ünnepélyes varázsa járta át a kicsiny helyiséget. Hús-huszonöt percet tarthatott a *Siratóének* felolvasása... Áhítat övezte a négytételes zeneművel rokon költemény muzsikáját. [...] Bármennyire is „csak” versfordítást hallgatunk azon a délelőttön, a Kortárs szerkesztőségében, mi is éreztük, hogy valami nagy eseménynek vagyunk tanúi. [...] Megértette, megérezte, tökéletesebben, mint sok hivatásos hispanista az idegen költő világát, s úgy fejezte ki magyarul, hogy elsősorban általa lett anyanyelvünkön szinte nemzeti költővé ez a tragikus komorságú spanyol.”⁴

Nagy László fordításának az egész magyar nyelvterületen hatalmas visszhangja támadt. Idézték, szavalták, még külföldön is a magyar nyelv erejét és művészi lehetőségeit illusztrálták

vele. A vers tolmácsolója „a nyersfordítás és ritmusminta alapján... olyan művet hozott létre, amelyet okkal emlegettek úgy többen is, mint Tóth Árpád Shelley-fordításának méltó párját, tehát mint egyikét a legszebb magyar verseknek. Mert magyarrá lett e vers, ugyanakkor megmaradt spanyolnak is.”⁵ Tolnai Gábor Kubában járva egyenesen „ezzel a fordítással győzött meg egy társaságot arról, hogy a magyar költészet nagy költészet”.⁶ „Amikor az egyik vendég, a Havannai Színház rendezője, hasonlóan kis nép fia kételkedett ebben, s csak egy másik kis nép öndicséretét sejtette a szavakban, Tolnai merészet gondolt: „Egyszer csak érveim fogytán feltört bennem a versből Nagy László fordításában néhány sor. Az asszony megdermedt és folytatta spanyolul. A két nyelv a vers ritmusában találkozott...”⁷ García Lorca költészetének páratlan artisztikuma a megelőző magyar Lorca-fordítások után a kivételes tehetséget felismertető Nagy László-munka ösvényén talált igazán utat a magyar olvasóhoz. „E műve, valamint a *Cigányrománcok* és más alkotásainak fordításával Nagy László tette a '60-as években hazai nyelvterületen az egyik legnépszerűbb modern költővé García Lorcát.”⁸ Ő maga pedig „García Lorca siratójának fordításával egy csapásra legjobb műfordítóink sorába lépett, a nagy hódítók közé.” „Mint a torreadorok, egy letűnt világ jelmezében, úgy lép elénk Nagy László egy másik költő fényében.”⁹

A legegységibb feltételét a népköltészetben nevelkedett nagy nyelvi és szellemi erő adta a Nagy László-fordítás sikerének. „E nélkül az új érzékenységű s képzeletű nyelv nélkül a XX. század jelentős költőinek jó része megközelíthetetlen volna. Lorcát például csak felületesen ismerhetnénk. A *Cigányrománcok* s a nagyszabású *Siratóénekek* vérbe, sebekbe, liliumokba botló hasonlatait más is le tudta, illetve le tudná hűen fordítani, de szellemiségüket, mely a költői képekből kiolvad, csak Nagy László égethette időállóan belénk. Lorca duendéjével az övének kellett találkoznia.”¹⁰ S ez a mű a tolmácsolás sikerén és García Lorca valódi nagyságán túl egyebet is felismertetett: a magyar líratörténet villámló analógiáit a spanyol művész által világirodalmi rangon megjelenített költői irányzattal. Sőt a magyar történelem és a népsors drámájának érintkezési pontjait is a spanyol népével.

Számos elemző leírta már, hogy a *Torreádorsirató* nem csupán Ignacio Sánchez Mejíasnak állít emléket, hanem García Lorca belesűríti művébe – szinte egész költészetének addigi legfontosabb értékei mellett – a spanyol nép újabb kori történelmének tragikus tapasztalatait, sőt tragikus előérzetét is. „Christoph Eich jellemzéséből is kiderül, hogy Ignacio alakja különösen alkalmas arra, hogy vers vagy dráma hőse legyen: „Ignacio Sánchez Mejías alakja – írja a német szerző – tökéletesen példázza, milyen az igazi spanyol, hogyan él az igazi spanyol.”¹¹ Már témaválasztása is kollektív élményből sugárzik fel, „midőn *Siratóénekek* mélyen lehatol az andalúz nép világába, s a spanyol nép vad, ősi izgalmánának, a torreador halálának élményéből hoz létre műalkotást.”¹² A spanyol népi kultúra legmélyebb övezeteiből származó ritus köré a versben a spanyol nép drámája feszül. A vers fordításán át Nagy László nem csupán Lorcával, hanem a spanyol néppel is azonosult. Nagy László fordításának ezt a tartalmát Csoóri Sándor emlékezése az elemi élmény közelségéből közvetíti. „Emlékszem, valamikor az '50-es évek végén Tolnai Gábor professzor hívott néhányunkat egyetemi szobájába: Nagy Lászlót, Szécsi Margitot, Berek Katalint és engem, hogy lejátssza nekünk hanglemezről García Lorca *Torreádorsiratóját*, egy spanyol színésznő előadásában. A fojtott mondatokból csak fél szavak, s értelem-szilánkok hasítottak belénk, de [...] mindnyájunkat megcsapott a halál szája íze; megcsapott, falhoz lökött az a fekete tornádó, amely ott a szobában a vers hallgatása közben kitört. Évekkel később ugyanezt a sötéten tüntető, férfias gyászt éreztem kiszakadni a magyarul megjelent szövegből is. Mintha Nagy László nem is a verset, hanem a halált fordította volna magyarrá. A vért, az aréna sebeit, Spanyolország minden fekete bársonyát.”¹³

A bikaviadal mint sűrítő középpont a spanyol lét-dráma történeti és kulturális vonatkozásainak teljességét hivatott maga köré magnetizálni García Lorca művében. „Ignacio sze-

rencsétlen halála csak ürügy” – fogalmazza meg Ramos Gil.¹⁴ Az alapkép archaikus üzeneteit és kulturális szerepének jelképszerű természetét García Lorca etnográfiai, archeológiai és művelődéstörténeti alapzaton erősítette fel. E „viadaloknak ugyanis előzményei, kultikus előzményei vannak a félszigeten... Hogy mennyire benne élt az Ibériai-félsziget őslakóinak hiedelemvilágában – egyebek mellett –, bizonyítják a Madridtól nem messze a Guisando-halmon kiásott – a *Siratóénekekben* Lorca által is megénekelte – hatalmas kőbikák (Toros de Guisando), amelyek abból az időből származnak, amikor a spanyolok elődei még állatokat, bikákat tiszteltek. [...] Ez a több ezer éves folytonosság Lorca költeményének egyik szakaszában” is kifejeződik.¹⁵ S García Lorca maga is beszél egy nyilatkozatában arról, hogy e kultikus rítus erejét a műalkotásokban „szinte alig hihető módon nagyon kevesen aknázták még ki”.¹⁶

A magyar kutatás jól érzékelte a García Lorca-vers központi rítusának ezt a szerepét.¹⁷ Kulturális és történeti hagyományai miatt erősen fogékony volt rejtett üzeneteire a magyar olvasó is. A magyar néphagyomány és népi kultúra, több európai népéhez hasonlóan, szintén tartalmaz hasonló rituális emlékeket. A magyar népi hiedelemvilágban a táltosok (az eurázsiai sámánok leszármazottai) bika alakjában vívtak a közösséget fenyegető ellenséges erőkkel. A népmesék hősei három-, hét- és kilencfejú sárkányokkal viaskodtak. Párbajokat vagy küzdelmeket legendáink, népballadáink és népmondáink is tartalmaznak (*Szent László-legenda*, a *Kerekes Izsák* ballada, a *Botond-monda*) Később a törökkel szemben magára hagyottan viaskodó nép erőfeszítése öltött testet a magyar-török párbajok irodalmi feldolgozásában (Tinódi Sebestyén: *Kapitány György bajviadalja*) és népkulturális emlékeiben. (A párbaj hosszan tartó szokásként élt ezután is Magyarországon.) A történelem porondján (arénájában) magányosan harcoló nép képzetét nemcsak a török hódítás és a Habsburg-kori emlékek, a végvári küzdelmek ösztönözték és tartották fenn az 1500-as évek első harmadától máig a nemzeti tudatban, hanem az elbukott magyar függetlenségi harcok sora is. A kuruc mozgalmaktól, az 1600-as évek végétől, Thökölytől, Zrínyi Ilonától, Rákócziától 1848-on át egészen 1956-ig vezetett a leverett lázadások, felkelések sora. A Nagy László költészetét is gyakran jellemző és a Lorca-műben is középponti szerepű „virtus” fogalmának Magyarországon a reneszánsztól eredeztethető, gazdag hagyománya van. Egyik legerősebb változata éppen Balassi Bálintnál, a magyar nyelven elsőként a világlíra színvonalán megszólaló reneszánsz költő-vitéznél alakult ki a XVI. század végén. Annál a magyar alkotónál, akiről Nagy László a több szemléleti és stiláris elemében García Lorca *Siratóéneke*re emlékeztető portréversét írta (*Balassi Bálint lázbeszéde*). A török ellen 1594-ben hősi halált halt költő mindvégig „hitt abban, hogy az ellenség legyőzhető, a nélkülözések és sebesülések, a „csatán való éhség, szomjúság, nagy hévség” leküzdhető, a homlokon lecsorduló vér dicsőséggé magasztosul, s a halál is heroikus aktussá nemesül”.¹⁸ Ennek az örökségnek is köszönhető, hogy „García Lorca verse úgy lett a miénk, hogy a bikaölő hősből már a mi [...] dárdát törő, vitézi tornákon vetélkedő hőseinket is gyászoljuk”.¹⁹

Ez a magyar sorsban, kulturális tradícióban gyökerező viaskodó, bajvivó erő Nagy László költészetében is mélyen benne volt. „Költői erővel, kemény metaforákkal menni az álság falai ellen”²⁰ – fogalmazta meg már korán etikai programját. Poézisét ezért a magyar irodalomelmélet a „bajvivó költészet” kategóriáival jellemezte.²¹ „E szerepnek mindig formálója s lényege is a küzdelem, amely szinte emberfeletti erőfeszítést igényel, ám a lehetetlennek feszülés mindig célszerűen emberérdékű.”²² Az ’50-es évek elejétől egész költői teljesítménye „igazi bajvívás: fedezék nélkül, rossz esélyek közelségében”, s „az ellenfél is ereje teljében áll a porondon”.²³ A költőben magasra növesztett morális értéktudat és az ezt kísérő „virtus” „nem önmagáért, hanem a szorongató veszedelem lebírására való.

A *bajvívás* ősi értelme rémlik fel ebben a magatartásban.”²⁴ Az értelmes élet Nagy Lászlónál az értelmes halál: a lázadó szellem képével kapcsolódik egybe. Ezért tudhat a halálhoz, a „temetéshez” használt mézsről is „igazat” – ami „gyékénykosárban ott állt” Ignacio Sánchez kiterített teste mellett is García Lorca vesszoraiban.

y sé también la verdad de la cal
oigo sonar en el destino
el himno del hidróxido de calcio
encadenados mastines rabiosos
sagrados terroristas, subversores
sobre los cuerpos de amantes mostrencos
se desploma con sus estrellas

(*El sermón de la montana*)

s tudok a mézsről is igazat
hallom a sorsban zúgni a
kalcium-hidroxid himnuszát
láncon megveszett komondorok
szentséges merénylők, fölforgatók
hazátlan szeretők tetemére
lerogyik csillagaival

(*Hegyi beszéd*)

(Versión de Éva Tóth y David Chericían)

Nagy László költői bajvívása ezért – a García Lorcaéhoz hasonlóan – nem más, mint „az élettelenség drámai koncentráltága” s kifejezése – egy silány történelmi korban.²⁵ Művészekről rajzolt verses portréi is telítve vannak a bajvívás, a küzdelem jegyeivel (*Bartók és a ragadozók, Végakarata: tűz, Gyászom a Színészkirályért*) „Az emberi fenség, a megdöbbenő merészség, a szertelen és tüneményes teremtés prométheuszi példáit” fogalmazza meg bennük. A művész-hősök, akár a *Siratóének*ben Ignacio Sánchez, a torreador-művész, „nem állóképpé merevített szoborként, hanem valóságos erőterben, ellenségekkel szemben” állnak.²⁶

A Nagy László-i portrévers több műfaji eleme is rokon a *Torreádorsirató*éval. A nagy spanyol vers sem csupán dicsőítés vagy sirató, hanem rejtett önportré is. „A bikaviadal homokkal behintett terén maga a költő jár, s nem a felöklelt torreador.”²⁷ „García Lorca, amikor Sánchez Mejiást siratja, akarva, nem akarva belerajzolja e műalkotásba a maga személyes arcvonásait.” Ennek is köszönhető, hogy ez a mű „a költő halála óta García Lorca siratójaként is visszhangzik az olvasók tudatában”.²⁸ A *Siratóének* hőse – mint, ahogy a legtöbb Nagy László-portrévers hőse is, „egy létp probléma ultima ratiója is egyben. Koronatanú, fegyvertárs és a virtus teljes értelmét prezentáló példa.”²⁹ S a *Torreádorsiratónak* nemcsak a viaskodó-bajvívó szellemi s a folklórra figyelő nyelvi alapzata volt meg Nagy László fordítói eszköztárában, hanem a spanyol mű egyik poétikai forrásának, a *chanson de geste*-nek³⁰ a műfaji rokonsága is. A műfaj közép-, dél- és kelet-európai ikertestvéreinek a hősi ének és a vitézi ének nevezhető. (A hősi éneket a bolgár népköltészet, a vitézi éneket a délszláv és a magyar népi kultúrkör egyaránt szolgáltatta.) Később a *Cigányrománcok* lefordítását és magyar befogadását is nagymértékben könnyítette meg a ballada műfajának erőteljes jelenléte a magyar népi és a műköltői hagyományokban, s Nagy László korai költészetében is (*Csodafiú-szarvas, Ballada, A vérbükkök és a hold*).³¹

A léteérdeket képviselő heroikus viadal vonásain kívül a seb motívuma is a *Torreádorsirató* és általában a García Lorca- és a Nagy László-költészet közös, meghatározó eleme. A *Cigányrománcok*nak is számos darabján üt át a véres motívum. Nagy László a *Seb a céd-ruson* című, e motívumát összegző, kimagasló jelentőségű versében „megteremtette az élő és a halott sebesültek közösségét, ezt a népek s nemzetek feletti nemzetet Jóbtól Radnóti Miklósig. A seb végül elementummá válik, a világ sebévé.”³² A török ágyúgolyótól megsebzett Balassi Bálint utolsó óráit a *Balassi Bálint lúzbeszéde* című alkotásban az Ignacio Sánchez Mejiás búcsújához hasonló poétai erővel kozmikus, mitológiai, történelmi és tár-

sadalmi aspektusok egymásra vetített képsoraival érzékelteti. Művére ezért is illenek rá a *Siratóének* legmélyebb gyászát értelmező sorok: „A férfiélet szépségeinek elmúlását, az örömök múlandóságát, a legszebb extázis véges voltát siratja; röviden a szenvedély kimúlását, ami egyet jelent itt a szenvedéssel.”³³ S ehhez hasonló tartalmakat fogalmaznak meg Nagy Lászlónak a barátait, kortársait sirató művei is (*Búcsú Tamási Árontól, Három nap, három éj, Aki szerelmes lett a balálba*). Az alkotói személyiség közös mélyforrásain³⁴ az arénában, a porondon küzdés motívuma is fel-feltűnik Nagy László költészetében (*A vasárnap gyönyöre, Egzakt aszály, Párbaj, Az a kör, az a mérhetetlen*).

* * *

A mű rendkívül gyors befogadásához és páratlan hatásához ugyanakkor az is hozzájárult, hogy 1956 tragédiája e Lorca-mű lefordítása idején, 1961-ben még eleven, friss seb volt a magyar nemzeti tudatban. Az 1956-ot követő rendkívül durva megtorlás az önkényuralom elleni lázadás hőseit a Nestares kapitány kivégzőosztaga elé állított García Lorca-hoz, a megölt zongoraművész, Pablo Medinához és a bikától elpusztított Ignacio Sánchez Mejíashoz hasonlóan buktatta a földre. Az orosz tankok által szétlőtt Budapest egyes részei a szétbombázott Guernicához váltak hasonlatossá. Nagy Imre miniszterelnököt, Maléter Pál hadügyminisztert és több szabadságharcos társukat törbe csalták, halálra ítélték és kivégezték. A szovjet segítséggel hatalomra juttatott Kádár János bíróságai a diktatúra ellen lázadókra több száz halálos ítéletet hoztak. Ezekből csaknem négy százat végre is hajtottak, s húszezren kerültek börtönbe, 13 ezer embert internáltak. A kivégzettek sírhelyei évtizedeken át ismeretlenek voltak a lakosság számára: a diktatúra éppúgy titkolta helyüket, mint a spanyol terror García Lorca sírját. Az áldozatokra nyíltan emlékezni, nekik művészi alkotásokban emléket állítani nem lehetett. A szovjet világbirodalom katonai erejével is szembeszálló magyar forradalmat és szabadságharcot a Kádár-rezsim ellenforradalomnak minősítette.³⁵ A magyar diktatúra terrorjának éppen úgy estek költők és más művészek is áldozatul, mint a spanyol polgárháború gyilkos szélsőségeinek. García Lorcat a spanyol falangisták, magyar testvéreit a kommunista megtorlók végezték ki. Írók és más művészek sora került börtönbe (köztük Háy Gyula, Eörsi István, Déry Tibor, Zelk Zoltán, Buda Ferenc).

Nagy László erős művészi elszánásában benne volt annak a felismerése is, hogy a magyar nemzet áldozatainak emlékét is rákódolhatja García Lorca versére. A spanyol mű ezért az elfojtott magyar szenvedés kimondásának katalizátora lehet. (Már a magyar forradalmat a spanyol polgárháborús helyzetre emlékeztető állapotok előzték meg. „1953-ra a magyar nép teljesen elnyomorodott. Utolsó tartalékait is felélte, és – amire régen nem volt példa – családok sokasága éhezett. A bérből és fizetésből élők keresete 20%-kal volt kevesebb, mint 1949-ben. A félelemnél csak a kiábrándultság és a gyűlölet volt erősebb.”)³⁶ S a magyar irodalomban a történelmi kényszerek miatt sem volt ritka a műfordításokon át történő „beszélés” saját ügyeinkről. Már Bornemisza Péter 1558-as magyar *Élektára* viselt ilyen vonásokat.³⁷

A magyar olvasó az ország történelmi állapotait a legszerveesebben láthatta bele García Lorcanak a levett forradalom után csupán öt évvel lefordított költeményébe. A nemzetért hozott áldozat eszméje benne sűrűsödött már García Lorca alpművében is. „A torreádor vére..., úgy tetszik, Lorcanál Spanyolországért hull, ám azért is hiába. A megváltás nem következett be.”³⁸ Kádár János börtöneiben 1961-ben még tömegesen tartották fogva a hazájukért a világ akkori legerősebb hadseregével is szembeszegülő forradalmárokat. Nagy László minden bizonnyal a belső tiltakozás nemzeti felhajtóerején is vállalkozott 1961-ben a mű tolmácsolására. E páratlan világirodalmi mű lefordításának

áttételes nyelvén állíthatott emléket az idegen hatalomtól megtört és Európa arénájában elvérzett magyar népfelkelés áldozatainak. Nem csodálható tehát, hogy García Lorca alkotása – az ő átültetése révén – szinte „jellegzetesen” magyar, nemzeti művé lett, amely rejtjeles üzenetében is azonnal megtalálta az utat a magyar olvasók szívéhez és értelméhez. S ebben a megértési folyamatban mind García Lorca, mind a felöklelt torreador, mind pedig maga a mű az igazságért lázadó bátorság magyar viszonyokra is rásugárzó mártíriumának jelképe lett. Később a *Cigányrománcok* lefordított anyagából is több mű, így például a *Spanyol csendőrök románca* (*Romance de la guardia civil española*) hordoz ilyen vonásokat. „A védtelen városra támadó sötét erők győzelmét” a szétlőtt, majd terrorizált 1956-os Budapest vonatkozásában Nagy Lászlónak korábban *A város címere* című verse mondta ki. A Lorca-mű átültetése révén „a csendőrök kegyetlenkedésében, az ártatlank kínjaiban” ismét mindenki a megszállókra és csatlósaikra ismerhetett. Aligha véletlen Takács Zsuzsa észrevétele: „A legrámaibb, legvéresebb jelenet a magyarban még erősebb lett.”³⁹

Nagy László *Siratóének*-fordítása már az 1963-as *García Lorca válogatott művei* (Európa Kiadó) kiadásnak meghatározó fókuszává emelkedett. A kritika is azonnal felismerte az ő meghatározó szerepét abban, hogy García Lorca lírai életműve már a hatvanas évek közepére „szerves részévé vált irodalmunknak, a spanyol költő a kiváló fordítások által szinte „nemzeti költővé” lett Magyarországon.⁴⁰ Amikor az átfogó gyűjtemény napvilágot látott, joggal írhatta le a kiadást értékelő Garai Gábor, hogy „az új magyar Lorca-kötet” már művészete teljesebb ragyogásában hozta el az országba a költőt. S ez „elsősorban egy kivételesen kongeniális költő-fordító, Nagy László közreműködésének köszönhető, aki a *Siratóének*, a *Cigányrománcok* és még egy sereg kisebb vers gyönyörű, ihletett tolmácsolásával ajándékozta meg a magyar olvasókat. Alig hinném, hogy kivülről még egy költő akadna, akár egész Európában, akinek ennyire megegyezne a lírai anyanyelve a Lorcaéval... Ezzel a kötetrel – [...] – *Lorca végleg meghonosodott* magyar nyelvünkben.”⁴¹ A *Torreádorsirató* tehát – García Lorca értékeinek kirobbanó közvetítése mellett – olyan szellemi találkozássá nőtt, amelyben egymásra vetült spanyol és magyar fájdalom, s a spanyol és a magyar művészet történeti erőfeszítése is a sorscsapások, az embertelenségek ellen. Középiskolai tananyagként Magyarországon ma ezrek és ezrek olvassák és ismerik meg Nagy László fordításában az Ignacio Sánchez Mejías torreadornak emléket állító versben a spanyol lét atmoszféráját, alapkérdéseit – és García Lorca művészetét. A *Cigányrománcok* 1963-ban (ugyanabban a válogatásban) már szintén megjelent átültetése a *Siratóének* sikerének, és a magyar nemzeti tartalmak analógiás közvetítésének is szerves folytatása volt.

* * *

A *Cigányrománcok* hű magyar tolmácsolásának belső küzdelméről a költő egyik esszéje, a *Kis krónika a fordításról* finom részletességgel tanúskodik. A García Lorca költészete mögötti társadalomkifejező és változást akaró erőt a ciklus soraiban Nagy László különösen erős fényben látta meg. Azt például, hogy a *Cigányrománcok*kal a spanyol író „a vérző Andalúziát akarta kifejezni”.⁴² A *Torreádorsirató* lefordítása után a *Cigányrománcok* poétikai szintézise e művek fordítóját ismét nem mindennapi erővel ragadta meg: terjedelmesebb elemző munkát is tervezett róla. „Szerettem volna foglalkozni a *Cigányrománcok* képeivel, velük kapcsolatban a szürrealizmussal, kubista hatásokkal. Azzal, hogy Lorca mint zenész és képzőművész miképpen használta fel románcaiban is a művészeti forradalmak eredményeit.”⁴³ A fordítás nyelvi módszerét behatóan elemezve Takács Zsuzsa azt állapította meg, hogy a *Cigányrománcok* verseinek fordításakor Nagy László az eredeti szintaxist követve a tartalmas szavak alapköveire építette fel nagy zenei és ritmikai hűséggel a magyar

változatot.⁴⁴ A *Cigányrománok* már 1963-ra lefordított teljes anyaga 1976-ban önálló könyvben is napvilágot látott. A kötet korrektúráját, a Helikon Kiadótól 1976. július 8-án kapta kézhez a költő.⁴⁵ Amikor a könyv kikerült a nyomdából, a feleségének írt levelében is büszkén említette a hírt: „Megjelent külön a *Cigányrománok* Picasso képeivel.”⁴⁶

* * *

García Lorca versein keresztül Nagy László nemcsak a költőt s művészetének hatalmas értékeit, hanem az egész tragikus spanyol XX. századot és a modern Spanyolország felé kitörő, a világ elé kiálló, változtatni akaró nagy akaratot is – példaszerűen – Magyarországra hozta; s itt tündököltette Kádár János szürke diktatúrájának évtizedeiben. Nagy László García Lorca-fordításai így – akár több más átültetése és saját versei is –: egy nemzeti és európai szintű szellemi lázadásnak is részeit adják. „Fordításai, akárcsak versei [...] egyúttal tiltakozások is. A forma remekléseivel, a nyelv szilárdságával tiltakoznak az esetlegességek uralma ellen, a szürkeség, a puhaság, az unalom diktatúrája ellen.”⁴⁷

García Lorca fordításaiban Nagy László a magyar költészet több évszázados történetének lényeges vonásairól is sűrített képet ad. Egy rejtett nemzeti önarcképet helyez el műfordításai mögé. Az andalúz szerző magyarrá tett költészete így az ő kezében egyszerre ibériai tükör, iker szintézis, Bartók zenei életművével szimultán hispániai reflex: a közös eredetű és célú „lorcai” és a „bartóki” modell világcivilizációs érve és európai igazolása. García Lorca költészetében a magyar alkotó a maga „legbensőbb akarata szerinti” fényekre, „a saját lírájával rokon, addig ismeretlen kapcsolatokra talál rá, azokat a nemzeti irodalomszemlélet számára is tudatosítja, gazdagabbá és árnyaltabbá téve ezzel világirodalomképünket”.⁴⁸ A *Siratóének Ignacio Sánchez Mejías fölött* és a *Cigányrománok* az ő munkájával lett a magyar költészet eleven része, a spanyol kultúra magyar örökségévé lényegített erő. Amely verssoronként, szavanként bejárható hídként ott feszül ma is Granada és Budapest között. García Lorca költészetének és személyes életének égre zuhant arénájában a magyar sors, a magyar kultúra és az irodalom is szemlélheti önmagát.

Aligha bizonyíthatja ezt fájdalmasabban más, hogy „a Nagy Lászlót búcsúztató, elsirató nekrológok között alig akadt olyan, amely ne idézte volna e hátborzongató siratóének utolsó négy sorát, melyet keletkezése után, alig néhány hónappal Lorca halála alkalmából idéztek szerte a világon.

Tardará mucho tiempo en nacer, si es que nace, un andaluz tan claro, tan rico de aventura.	Soká születik párja – tán sohse jön világra ily andalúz, ily tiszta, kalandokban ily gazdag.
Yo canto su elegancia con palabras que gimen y recuerdo una brisa triste por los olivos.	Elcsukló szavaimmal siratlak délceg fenség, s a gyászos szél örökké reszket az olajfák közt.

Nem akármilyen versből válik ilyen mementó. És nem akármilyen műfordításból!⁴⁹ ❧

J E G Y Z E T E K

1 Tólnai Gábor: Utazás a Siratóénekekkel. *Új Írás*, 1978, 5. sz., 21.

2 Uo.

3 Takács Zsuzsa: Nagy László Lorca-fordításainak poétikai megközelítése. *Filológiai Közlemény*, 1982, 2–3. sz., 226.

4 Tólnai Gábor: i.m. 21.

- 5 Vasy Géza: *Nagy László*. 1995. 216. A versfordítás első magyar nyelvű elhangzásának közvetlen előzményeire Berek Katalin színművésznő így emlékezik vissza: „1962-ben az egyetemi színpadon készültem az első önálló estemre, Ének a költészetről címmel... A műsoromban szerepelt Federico García Lorca *Siratóének Ignacio Sánchez Mejías torreadór fölött* című verse is, ami rendkívül fontos volt számomra, de nem tetszett a fordítás. Egy rádiós barátom tudott a készülő munkámról, és kéziratban átadta nekem Laci fordításait. [...] Annyira tetszett, hogy bár nem ismertem Lacit, még aznap este felhívtam, hozzájárul-e ahhoz, hogy az ő fordításában mondjam ezt a verset. [...] Ekkor pecsételődött meg a barátságunk.” = Berek Katalin: Nem éltem hiába... In „*Inkarnáció ezüstben*”. Tanulmányok Nagy Lászlóról. Szerkesztette Tasi József. 1996, 281.
- 6 Dobóné Berencsi Margit: *Nagy László tizenkét versének elemzése*. 1982, 22. Vö. továbbá Tolnai Gábor: i. m. 24–25. Tüskés Tibor: *Nagy László*. 1983, 103–104.
- 7 Dobóné Berencsi Margit uo.
- 8 Vasy Géza: i. m. 216.
- 9 Bóka László: Egy műfordítás margójára. In B. L.: *Válogatott tanulmányok*. 1966, 1436, 1438.
- 10 Csoóri Sándor: Darázskirály. Nagy László műfordításai. In Csoóri Sándor: *Tenger és diólevél*. Összegyűjtött esszék, naplók, beszédek, 1961–1994. Első kötet. 432. „Hasonlót mondhatunk Góngora-, Burns-, Rimbaud- és Dylan Thomas-, Yeats-, O’Hara-, Corso-fordításairól is.” = Uo. 1955 és 1961 között számos előrevivő lépés történik a magyar Lorca-kiadásokban. Az íróknak összesen öt könyve lát napvilágot, ebben az időszakban jelenik meg a *Torreadorsirató* (1957), a *Vérnász*, fordította Illyés Gyula (1957), a *Három színmű*, fordította András László, (1958), a *Csodálatos Vargáné*, fordította Benyhe János (1959), a *García Lorca válogatott (prózai) írásai*. Válogatta Tolnai Gábor, fordította András László, a bevezető tanulmányt írta Benyhe János (1959), és a *Hispania, Hispania... XX. századi spanyol költők versei*, a verseket válogatta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta András László. Fordították: András László, Illyés Gyula, Nagy László, Nemes Nagy Ágnes, Orbán Ottó, Somlyó György, Timár György és Weöres Sándor (1959). Mégis nagyon nehéz volt megtörni azt a helyzetet, amit – és éppen a *Bernarda Alba bázának* viharos sikere után – Tolnai Gábor 1955-ben így jellemezett: „Sok tekintetben még ekkor is csak „jelképes név” volt a García Lorcaé. Pályáját, műveit nem ismerték. [...] Nemcsak García Lorcat, hanem a spanyol műveltséget és a spanyol nép világát sem ismerték Magyarországon.” „García Lorca alkotásait nem ismerté a színházjáró közönség, de még a kritikai tevékenységet folytató írók többsége sem” = Tolnai Gábor: *Federico García Lorca*. 1968, 138. Kétségtelen ugyan, hogy a *Torreadorsirató* 1957-es kötete „García Lorca verseinek és színműveinek első válogatott gyűjteménye hetek alatt elfogyott; rendkívüli hatást gyakorolva az olvasókra, de költészetünk fejlődésére is” = Tolnai Gábor: i. m. 44. Ám ennek a felszín mögötti, mélyebb hatásnak időre volt szüksége, s ezt a hosszabb folyamatot Nagy László fordítása igen jelentősen katalizálta.
- 11 Takács Zsuzsa : E fordításban én öt sirattam. *Új Írás*, 1980, 9. sz., 92.
- 12 Tolnai Gábor: *Federico García Lorca*. 1968, 60. A magyar költészetben Radnóti Miklós Mint a bika című versével valósított meg hasonló történeti és személyes prognózist.
- 13 Csoóri Sándor: Nagy László fordításai a rádióban. In Csoóri Sándor: i. m. 447–448.
- 14 Ramos Gil gondolatát Takács Zsuzsa idézi, Takács Zsuzsa: Federico García Lorca. In *88 híres vers a világirodalomból*. 1994, 509.
- 15 Tolnai Gábor: *Federico García Lorca*. 1968, 51. „Bikaviadalok, bábjátékok – a Hispán-félszigeti formákat messze megelőzően – folytak már Krétában... Gyakran vele párhuzamosan is élt a bikakultusznak a mitológikus hiedelmek világába tartozó formája” = Uo.
- 16 Uo. 52. *A Szépasszonyok mondókái Gábríelre*, a *Szólítlak*, *hattyú* vagy a *Műtét anyánk szemén* című műveiben Nagy László is hasonló erővel aknáz ki poétikailag egy-egy évezredek távolságából kiemelt mágikus praxist.
- 17 Vö. Tolnai Gábor: uo. és Bóka László: i. m. 1433–1435.
- 18 „Ez a szilárd meggyőződéstől vezérelt öntudat, optimizmustól duzzadó magatartás jelenti az egyik változatát annak a vitézi mentalitásnak, végvári morálnak, amelyről a kor históriás énekei gyakran szóltak” = Bitskey István: *Virtus és religió*. 1999, 116.

- 19 Bóka László: i. m. 1438.
- 20 Nagy László: Életem. In Nagy László: *Adok nektek aranyvesszőt*. Összegyűjtött prózai írások. Válogatta és szerkesztette Kiss Ferenc. A képanyagot összeállította Nagy András. 1979, 35.
- 21 A diktatúra megszilárdulásával párhuzamosan erősödtek meg verseinek ezek a vonásai. Műveinek drámai karaktere is mind nyilvánvalóbbá lett. Ennek poétikai megformálásában a népi kultúra elemeit költészetének utolsó fázisáig felhasználja. „A Kísérőének fiának című versben például önarcképét a betyárballadák hőseinek mintájára rajzolja meg” = Donka Nejcseva: Nagy László és a bolgár népköltészet. In *„Inkarnáció ezüstben”*. Tanulmányok Nagy Lászlóról. Szerkesztette Tasi József. 1996, 225. Nagy László ugyan az egész magyar nemzet tiltakozását testesítette meg költői lázadásában, de „senkit sem biztatott önfeláldozásra, segédcapatokat sem hívott, egymaga állott ki ragyogó homlokkal, nyílt mellel” = Féja Géza: A Versben bujdosó. In *Havon delelő szivárvány*. In memoriam Nagy László. Válogatta, szerkesztette, összeállította Görömbei András. 2000, 269.
- 22 Vasy Géza: Az értékeket teremtő-megőrző lírai-mitoszi hős önarcképei. In *Havon delelő szivárvány*. In memoriam Nagy László. Válogatta, szerkesztette, összeállította Görömbei András. 2000, 299.
- 23 Kiss Ferenc: „Káromkodásból katedrális”. Nagy László költészete. In *Havon delelő szivárvány*. In memoriam Nagy László. 239.
- 24 Uo. 223.
- 25 Vö. uo. 225.
- 26 Uo. 245.
- 27 Takács Zsuzsa: E fordításban én öt sirattam. *Új Írás*, 1980, 9. sz., 88.
- 28 Tolnai Gábor: *Federico García Lorca*. 1968, 47.
- 29 Kiss Ferenc: i. m. 246.
- 30 Vö.: Tolnai Gábor: i. m. 60.
- 31 Takács Zsuzsa a Nagy László Lorca-fordításának poétikai megközelítése (*Filológiai Közöny*, 1982, 2–3. sz.) című tanulmányában számos egyéb népköltészeti összefüggést is feltár. Azt például, hogy az „Antonio el Cambrio elfogatása a sevillai úton című románcot „a magyar rabénekekhez hasonló hangütés” jellemzi (uo. 240).
- 32 Féja Géza: i. m. 269.; vö. továbbá Tarján Tamás: Irgalmatlan búcsú In *Havon delelő szivárvány*. In memoriam Nagy László, 357.
- 33 Tolnai Gábor: i. m. 54.
- 34 Vö. Görömbei András: Nagy László organikus költői világa. In *Havon delelő szivárvány*. In memoriam Nagy László. 308 és Kiss Ferenc: i. m. 232.
- 35 Az egész Európában ismert magyar író, Illyés Gyula: Egy mondat a zsarnokságról című, 1950-ben írt, de 1956-ban a forradalom napjaiban először nyilvánosságra került versét a cenzúra kitepte a nemzet tudatából.
- 36 Salamon Konrád: *Történelem középiskolások számára*. 1993, 179. A verset fordító Nagy Lászlónak az egész Kádár-diktatúrabeli léthelyzetére vonatkoztatva szinte jelképes erejű önkifejezése, hogy – Sztaniszlav Szivriev szavait idézve – 1976 késő őszen, két évvel halála előtt a bolgár hegyek között járva „a tigrádi sziklahasadékon a csupasz sziklán élő fenyő láttán így kiáltott fel: ez vagyok én!” = Sztaniszlav Szivriev: Találkozások Nagy Lászlóval. In *Égi s földi virágzás tükre. Kortársak Nagy Lászlóról*. Válogatta és szerkesztette Balogh Ferencné. 1985, 121.
- 37 Később, 1986-ban Ratkó József az *Antigonét* ültette ismét magyarra. Szophoklész művén át (a forradalom és szabadságharc 30. évében) ő is 1956-ról és annak méltatlanul porladó hőseiről beszélt.
- 38 Takács Zsuzsa: Federico García Lorca. In *88 híres vers a világirodalomból*. 1994, 511.
- 39 Takács Zsuzsa: Nagy László García Lorca fordításainak poétikai megközelítése. *Filológiai Közöny*, 1982, 2–3. sz., 243–244.

- 40 Tolnai Gábor: i. m. 44.
- 41 Uo. 142.
- 42 Nagy László: Kis krónika a fordításról. In Nagy László: *Adok nektek arany vesszőt*. Összegyűjtött prózai írások. Válogatta és szerkesztette Kiss Ferenc. A képanyagot összeállította Nagy András. 1979, 107.
- 43 Uo.
- 44 „1. a zenei rendmózzanatok meghatározta kereten belül, 2. a tartalmas szavak köré csoportosítja, 3. az eredeti szintaxisnak lehetőleg megfelelően a vers (-sor, -mondat, -szakasz) egységeit. [...]” Takács Zsuzsa azt is megfigyeli, hogy „Nagy László egyéni alkotómódszerének egyik legfeltűnőbb vonása a nyelvi különbségek következtében üresen maradt egy-egy sornyi hely kitöltése egy az eredetiből építkező, de az eredetinel egy árnyalatnyival erősebb megfogalmazású verssorral”. Takács Zsuzsa: Nagy László Lorca-fordításainak poétikai megközelítése. *Filológiai Közlemény*, 1982, 2–3. sz., 244. Azt is hangsúlyozza, hogy Nagy Lászlónak a Lorcaéval rokon verseiben nyomon követhető plasztikus látásmódja műfordításait is jellemzi. Vö. uo.
- 45 *Krónika-töredék*. Nagy László naplója 1975. február 14-től 1978. január 29-ig. 1994, 261. 1976. július 8. „Lorca Cigányrománcai a Helikontól, korrektúra.” Az akkori magyar világra utaló két furcsa sor is a könyv „becsét” jelzi a naplóban: „nem kerül forgalomba a könyv, ajándék” = uo.
- 46 Nagy László levele Szécsi Margithoz. In *Havon delező szívárvány*. In memoriam Nagy László. Válogatta, szerkesztette, összeállította Görömbei András. 2000, 71.
- 47 Csoóri Sándor: Darázskirály. Nagy László műfordításai. In Csoóri Sándor: *Tenger és diólevél*. Összegyűjtött esszék, naplók, beszédek, 1961–1994. Első kötet. 431.
- 48 Vasy Géza: i. m. 219.
- 49 Cselényi László: Kereszt és hegedű. In *Égi s földi virágzás tükre*. Kortársak Nagy Lászlóról. Válogatta és szerkesztette Balogh Ferencné. 1985, 117. „Mikor a siratóéneket fordítottad magyarra, ugye nem gondoltál rá, hogy az utolsó szakaszt magyarról egyszer még a legfájdalmasabb nyelvre is átfordítjuk, és ott motyogjuk majd bezárult arcod fölött – jegyzi le Csoóri Sándor is. = Csoóri Sándor: Siratóénekek. In Csoóri Sándor: *Tenger és diólevél*. Összegyűjtött esszék, naplók, beszédek, 1961–1994. Első kötet. 439.

A Hitel júliusi számának szerzői

<i>Ablonczy László</i> (1945) Budapest	<i>Imre László</i> (1944) Debrecen	<i>Nagy Gáspár</i> (1949) Budakeszi
<i>Ágh István</i> (1938) Budapest	<i>Jánosi Zoltán</i> (1954) Nyíregyháza	<i>Novák Valentin</i> (1969) Budapest
<i>B. Kovács András</i> (1949) Sepsiszentgyörgy	<i>Jávorszky Béla</i> (1940) Budapest	<i>Pataki Ferenc</i> (1941) Szeged
<i>Ferenczes István</i> (1945) Csíkszereda	<i>J. Szondy György</i> (1971) Csíkszereda	<i>Pintér Lajos</i> (1953) Kecskemét
<i>G. Komoróczy Emőke</i> (1939) Budapest	<i>Kiss Benedek</i> (1943) Budapest	<i>Püski Levente</i> (1965) Debrecen
<i>Görömbei András</i> (1945) Debrecen	<i>Kovács István</i> (1945) Budapest	<i>Raab József</i> (1949) Budapest
	<i>Kürti László</i> (1976) Mátészalka	<i>Rózsássy Barbara</i> (1979) Budapest
	<i>Laar, Mart</i> (1960) Tallinn	<i>Rüütel, Marie</i>
	<i>Léka Géza</i> (1957) Budapest	<i>Vári Csaba</i> (1977)
		Székelykeresztúr